

UDK: 911.373(497.11)
DOI: 10.5937/LSPUPNXI26259T
Pregledni naučni rad

RAZVOJNI SEKTORI DELATNOSTI NA RURALNOM PROSTORU SRBIJE

Branka Tošić¹, Zora Živanović², Siniša Trkulja³

Apstrakt: U uslovima višedecenijskog zapostavljanja ruralnog prostora u Srbiji, koje je rezultirao kompleksnim demografskim, ekonomskim i socijalnim problemima, razvoj nepoljoprivrednih delatnosti predstavlja jedan od ključnih mehanizama za jačanje ekonomske otpornosti i demografske vitalnosti vangradskih područja Srbije. Predmet rada je funkcijska transformacija naselja, odnosno analiza kvantitativnih pokazatelja vezanih za dinamiku zaposlenosti u sekundarnom i tercijarno-kvartarnom sektoru u ruralnim područjima Srbije u periodu 2011-2022. godina. Polazeći od problema ograničene diverzifikacije ruralne ekonomije i nedovoljno razvijenih alternativnih izvora prihoda izvan poljoprivrede, cilj rada je osvetljavanje značaja i dinamike razvoja nepoljoprivrednih delatnosti i procena njihovog potencijala za održivi ruralni razvoj. Polazna pretpostavka je da se strukturne promene u ruralnim naseljima pretežno odvijaju u istom smeru – povećanju broja zaposlenih u razvojnim sektorima, ali različitim intenzitetom. Rezultati pokazuju da je postagrarana transformacija teritorijalno polarizovana, pri čemu su promene na ruralnim područjima u zoni uticaja urbanih centara dinamičnije, dok periferni i demografski ugroženi prostori stagniraju. Suštinsko razumevanje funkcionalne transformacije srpskog sela pruža osnov za kreiranje efektivnijih politika ruralnog razvoja, pri čemu, zbog izrazite heterogenosti ruralnog prostora Srbije, treba primeniti diferenciran prostorni i razvojno-politički pristup.

Cljučne reči: ruralni razvoj, nepoljoprivredne delatnosti, diverzifikacija aktivnosti, zaposlenost, Srbija.

DEVELOPMENT SECTORS OF ACTIVITIES IN RURAL AREAS OF SERBIA

Abstract: Under conditions of decades-long neglect of rural areas in Serbia, which has resulted in complex demographic, economic, and social problems, the development of non-agricultural activities represents one of the key mechanisms for strengthening the economic resilience and demographic vitality of non-urban areas in Serbia. The subject of this paper is the functional transformation of settlements, i.e. the analysis of quantitative indicators related to the dynamics of employment in the secondary and tertiary-quaternary sectors

¹ Geografski fakultet, Univ. u Beogradu; Studentski trg 3/3, Beograd branka.tosic@gef.bg.ac.rs
ORCID: 0000-0001-5360-3129

² Geografski fakultet, Univ. u Beogradu; Studentski trg 3/3, Beograd zora.zivanovic@gef.bg.ac.rs
ORCID: 0000-0003-1193-7416

³ Agencija za prostorno planiranje i urbanizam R.Srbije; Bul. kralja Aleksandra 288, Beograd, sinisa.trkulja@appurs.gov.rs ORCID:0000-0003-4124-7600

Rad je rezultat istraživanja finansiranog/podržanog od strane Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija R. Srbije, po Ugovoru o realizaciji i finansiranju naučnoistraživačkog rada broj 451-03-34/2026-03/ 200091

in rural areas of Serbia in the period 2011–2022. Starting from the problem of limited diversification of the rural economy and insufficiently developed alternative sources of income outside agriculture, the aim of the paper is to highlight the importance and dynamics of the development of non-agricultural activities and to assess their potential for sustainable rural development. The initial assumption is that structural changes in rural settlements predominantly take place in the same direction—towards an increase in employment in development sectors—but with different intensities. The results indicate that post-agrarian transformation is territorially polarized, with more dynamic changes occurring in rural areas within the zones of influence of urban centers, while peripheral and demographically endangered areas stagnate. A thorough understanding of the functional transformation of rural Serbia provides a basis for the formulation of more effective rural development policies; however, due to the pronounced heterogeneity of rural areas in Serbia, a differentiated spatial and development-policy approach is required.

Keywords: rural development, non-agricultural activities, activity diversification, employment, Serbia.

UVOD

Ruralna područja zauzimaju dominantan deo teritorije Republike Srbije (oko 90%, po većini metoda) i imaju značajnu ulogu u njenom demografskom, ekonomskom i prostornom razvoju. Međutim, karakterišu ih dugoročni negativni trendovi: depopulacija sa starenjem stanovništva, socijalni problemi, smanjenje ekonomske aktivnosti (Bogdanov, 2015) itd., što je uz koncentraciju razvojnih potencijala u urbanim centrima dovelo i do izraženih medjuregionalnih i unutarregionalnih nejednakosti.

Tradicionalna paradigma razvoja ruralnih područja zasnovana na poljoprivredi kao skoro jedinoj delatnosti pokazuje sve više ograničenja. Tehnološki napredak i promene u strukturi proizvodnje smanjuju apsorpcioni kapacitet poljoprivrede, čime se nameće potreba za jačanjem nepoljoprivrednih delatnosti kao komplementarnog i strateškog pravca ruralnog razvoja (Ilbery, 1998; Halfacree, 2006). U domaćoj literaturi već je ukazano na spor proces diverzifikacije delatnosti na ruralnom prostoru (Tošić, 2011; Mitrović, 2015), koje za rezultat imaju samo neznatne promene u porastu alternativnih izvora prihoda poljoprivredi. U tom kontekstu, predmet rada jeste analiza funkcijske transformacije ruralnog prostora Srbije u postagrarnoj fazi razvoja, sa posebnim fokusom na rast značaja delatnosti u okviru razvojnih sektora, sagledavanjem i dnevnih kretanja zaposlenog stanovništva ka lokalnim centrima. Istraživački problem proizlazi iz činjenice da se, uprkos dugotrajnom slabljenju poljoprivrede kao glavnog izvora egzistencije, ruralna ekonomija u velikom delu zemlje i dalje odlikuje niskim stepenom diverzifikacije, ograničenim razvojem alternativnih izvora prihoda i izraženim regionalnim razlikama u dinamici promena. Takvo stanje dovodi u pitanje razvojnu održivost ruralnih područja i njihovu sposobnost da zadrže stanovništvo i obezbede prihvatljiv kvalitet života. Cilj rada je da se, na osnovu analize sektorskih i prostornih promena u zaposlenosti, utvrde obim, pravci i prostorni obrasci razvoja nepoljoprivrednih delatnosti u ruralnim područjima Srbije, kao i da se proceni njihov potencijal za jačanje ekonomske otpornosti i dostizanje održivog ruralnog razvoja. Poseban akcenat stavlja se na identifikaciju dominantnih trendova i regionalnih razlika, kako bi se ukazalo na razvojne mogućnosti, ali i na ograničenja savremenog postagrarnog preobražaja srpskog sela.

METODOLOGIJA

Predmet analize su sve jedinice lokalne samouprave u Srbiji, izuzev naselja Beograd (10 opština), koji predstavlja prostor, i urbani i ruralni, potpuno neuporediv sa ostatkom Srbije, i osim Kosova i Metohije, zbog nedostatka podataka. Ruralni prostor Srbije posmatran je kao skup naselja koja su prema Republičkom zavodu za statistiku kategorisana kao *ostala*, odnosno kao rezidual urbanim, tj. gradskim naseljima, izuzev kada su u pitanju opštine čiji

centri nemaju status gradskog. U takvim slučajevima ignorisana je navedena činjenica i ruralni prostor tih opština posmatran je kao skup svih naselja izuzev opštinskog centra. Time će se izbeći "zamka" da se u takvim opštinama konstatuje prividno veći broj zaposlenih u nepoljoprivrednim delatnostima na ruralnom prostoru, budući da bi uključio i zaposlene u opštinskom centru.

Izbor pokazatelja i fokus na promene u zaposlenosti u nepoljoprivrednim delatnostima oslanjaju se na međunarodno prihvaćene metode praćenja postagrarne transformacije i diverzifikacije ruralne ekonomije (Shucksmith, 2010; OECD, 2016). Ispitivan je broj zaposlenih u sekundarnom i tercijarno-kvartarnom sektoru ostalih naselja, prema podacima Popisa 2011. i 2022, kao i indeks promene tog broja, zbirno posmatrano, kao zaposlenost u nepoljoprivrednim delatnostima. Udeo zaposlenih po sektorima delatnosti nije razmatran, zbog ograničenja koje predstavlja metodološka neusaglašenost popisa iz 2011. i 2022. godine. Podaci o broju aktivnog stanovništva koje obavlja zanimanje u primarnom sektoru delatnosti dobijeni u Popisu 2022. bliži su podacima o registrovanoj zaposlenosti nego podacima koji se prikupljaju u istraživanju kroz anketu o radnoj snazi, koja je korišćena 2011. Izuzetno mali broj lica koji se izjasnio 2022. da obavlja neku od delatnosti primarnog sektora (106.021) je posledica činjenice da se, za razliku od prethodnih popisa, ne smatra da je lice aktivno ako obavlja poljoprivredne poslove isključivo za potrebe svog domaćinstva (što je izmena u skladu sa međunarodnom metodologijom). Sa druge strane, takođe relativno mali broj aktivnih koje obavlja zanimanje u primarnom sektoru prema podacima Popisa 2011. (340.186) rezultat je stava stanovništva (koji je evidentiran anketom o radnoj snazi) da se deklariše kao nezaposleno, a ne kao individualni poljoprivrednici. To stanovništvo se bavi poljoprivredom iz nužde, dok traga za zaposlenjem u nepoljoprivrednim delatnostima.

Tabela 1. Aktivno stanovništvo u primarnom sektoru delatnosti

Aktivno stanovništvo koje obavlja zanimanje u primarnom sektoru delatnosti	1991	2002	2011	2022
	1.202.541	581.828	340.186	106.021

Izvor: Stanovništvo prema ekonomskoj aktivnosti, starosti i polu, po opštinama i gradovima, RZS za 1991, 2002, 2011. i 2022. godinu

Iz navedenih razloga analiza udela zaposlenih po sektorima pokazala bi ogromno smanjenje udela aktivnog stanovništva koje obavlja zanimanje u primarnom sektoru u periodu 2011-2022. praćeno povećanjem udela u ostalim sektorima, što bi vodilo izvođenju pogrešnih zaključaka o intenzivnoj deagrarizaciji, odnosno diverzifikaciji strukture delatnosti na ruralnom prostoru Srbije. Stoga je za period 2011-2022. za sve jedinice lokalne samouprave na području Srbije (izuzev naselja Beograd i KiM) analizirano sledeće:

- promena broja zaposlenih stanovnika u nepoljoprivrednim delatnostima ostalih naselja, ukupno za sekundarni i tercijarno-kvartarni sektor, sa ciljem da se sagledaju trendovi promena razvojnih aktivnosti na ruralnom prostoru; povećanje ovog kontingenta ukazivalo bi na trend diverzifikacije delatnosti ruralnih prostora, posebno ako se uzme u obzir i smanjenje ukupnog stanovništva,
- promena broja radnika dnevnih migranata iz ostalih naselja na područje iste jedinice lokalne samouprave, uz pretpostavku da su to zaposleni koji delatnost (nepoljoprivrednu) obavljaju u centru; povećanje broja radnika dnevnih migranata iz ostalih naselja ukazuje na jačanje funkcijske zavisnosti naselja od centra i slabljenje nepoljoprivrednih aktivnosti na ruralnom prostoru;
- promene broja zaposlenih stanovnika u nepoljoprivrednim delatnostima ostalih naselja u periodu 2011-2022, bez dnevnih migranata; izuzimanjem broja radnika dnevnih migranata dobija se broj zaposlenih u nepoljoprivrednim delatnostima koji svoju aktivnost obavljaju na ruralnom prostoru;

- značaj i promena značaja nepoljoprivrednih delatnosti u strukturi delatnosti ruralnih područja, koja je ispitivana stavljanjem u odnos broja zaposlenih u nepoljoprivrednim delatnostima u ostalim naseljima, s jedne, i u opštini/gradu u celini, s druge strane; promena odnosa u smeru povećanja vrednosti ispitivanog pokazatelja (2011-2022) ukazivala bi na povećanje značaja razvojnih delatnosti na ruralnim prostoru, veću diverzifikaciju delatnosti, kao i manju zavisnost lokalnog okruženja od centra.

REZULTATI I DISKUSIJA

1. Promena broja zaposlenih u nepoljoprivrednim delatnostima na ruralnom prostoru u periodu od 2011-2022

Na ruralnom prostoru Srbije u periodu 2011-2022. došlo je do umerenog rasta zaposlenosti u neagrarim delatnostima. Najčešće vrednosti indeksa tih promena u ostalim naseljima lokalnih samouprava kreću se između 1,00 i 1,30, što upućuje na blagi proces postagrarne transformacije. Međutim, dinamika promena je izrazito heterogena:

- U velikom broju ostalih naselja srednjih gradova (Užice, Vranje, Čačak, Kraljevo, Zrenjanin, Šabac, Subotica itd.) rast vrednosti ispitivanog pokazatelja je stabilan, ali ograničen na 1,50, što ukazuje da se diverzifikacija delatnosti odvija sporo i bez snažnijeg "zamaha".
- Pojedine opštine beleže izrazito visoke vrednosti indeksa (npr. Preševo 7,70; Rača 2,79; Bujanovac 2,06; Žitorađa 1,68; Lučani 1,62), što ukazuje na nagle strukturne pomake, ali najčešće sa veoma niske početne osnove. Ovi slučajevi više govore o „proboju“ nepoljoprivrednih aktivnosti nego o stabilnoj transformaciji.
- S druge strane, u nizu perifernih i demografski izrazito ugroženih opština vrednosti su blizu ili ispod 1 (npr. Crna Trava, Trgovište, Babušnica, Tutin), što upućuje na stagnaciju ili slabljenje nepoljoprivredne osnove, odnosno na izostanak funkcijske transformacije.

Sumarno gledano, najpovoljnije promene vezane su za opštine u zoni uticaja većih urbanih i privrednih centara i razvojnih koridora, dok su brdsko-planinska, pogranična i demografski problemska područja ostala izvan glavnih tokova postagrarne transformacije. Umereni rast zaposlenosti u razvojnim delatnostima potvrđuje da je postagrarana transformacija u perifernim i demografski oslabljenim ruralnim područjima spor i fragmentaran proces (Shucksmith, 2010; Mitrović, 2015). Izrazita heterogenost među lokalnim samoupravama odgovara konceptu „različitih ruralnosti“, prema kojem se ruralni prostori ne razvijaju na isti način, već kroz kombinaciju lokalnih resursa, različitog položaja i institucionalnih kapaciteta (Marsden, 1999).

2. Promena broja dnevnih migranata koji svakodnevno putuju na rad sa ruralnog područja u opštinske/gradske centre (iz ostalih naselja na područje iste opštine/grada) u periodu od 2011-2022

Rezultati analize ukazuju na činjenicu da se na području ostalih naselja u većini opština/gradova beleži blagi rast broja radnika dnevnih migranata (1,05-1,30). To govori u prilog postepenom jačanju funkcionalnih veza između mesta stanovanja i mesta rada, posebno u zonama uticaja regionalnih centara (Novi Sad, Niš, Kragujevac, Šabac, Valjevo, Loznica, Sremska Mitrovica itd.), što je posebno značajno ako se dovede u vezu sa smanjenjem broja stanovnika na ruralnom prostoru čitave posmatrane teritorije, pa i okruženja većih gradskih centara. Osim toga, primetan je izrazit skok vrednosti ispitivanog pokazatelja u pojedinim malim i perifernim opštinama, kao što su Preševo, Doljevac, Indija, Pećinci, Vladičin Han itd. što može ukazivati na strukturnu transformaciju lokalnih tržišta

rada i jačanje dnevne cirkulacije ka centrima. Međutim, značajan broj opština ima vrednosti ispitivanog pokazatelja ispod 1,00 (npr. Vrbas, Srbobran, Titel, Lapovo, Irig, Žitište, Gadžin Han), budući da se radi o slabljenju dnevnih migracija. To se može povezati sa: demografskim prажnjenjem, gubitkom radnih mesta, smanjenjem funkcionalne privlačnosti lokalnih centara itd.

3. Promena broja zaposlenih u nepoljoprivrednim delatnostima na ruralnom prostoru iz kojeg su izuzeti radnici dnevni migranti, u periodu od 2011-2022.

Isključivanje radnika dnevnih migranata sa ruralnog prostora iz ukupnog broja zaposlenih u nepoljoprivrednim delatnostima na ruralnom prostoru, dalo je mogućnost ispitivanja isključivo „unutrašnje“ transformacija sela – zapošljavanje koje se ostvaruje u ruralnim naseljima, a ne kroz svakodnevnu vezu sa gradom. Ovi rezultati jasno razdvajaju ruralnu egzistenciju oslonjenu na grad i stvarni razvoj ekonomskih i drugih funkcija na ruralnom prostoru. Rezultati pokazuju nekoliko različitih obrazaca:

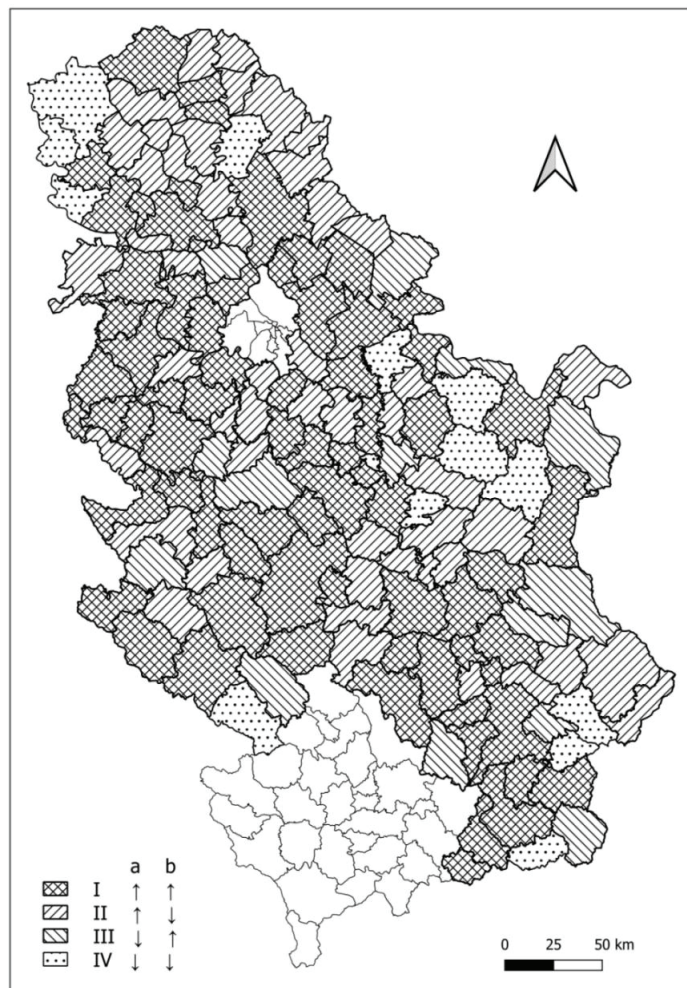
1. *Dominacija umerenog rasta* - kod većine lokalnih samouprava vrednosti ispitivanog pokazatelja se kreću između 1,00 i 1,40, što ukazuje na postepen, ali slab proces diverzifikacije ruralnih aktivnosti. Reč je o sporoj postagrarnoj transformaciji, koja u najvećem delu države još nema kapacitet da suštinski promeni razvojni profil sela.
2. *Izraziti „skokovi“ u pojedinim sredinama* - ekstremno visoke vrednosti (Preševo, Rača, Bujanovac, Lučani, Žitorađa, Žitište, Osečina, Senta itd.) ukazuju na nagli porast nepoljoprivrednog zapošljavanja u ruralnim naseljima, uz najčešće izuzetno nisku početnu osnovu.
3. *Stagnacija i pad u perifernim područjima* - u opštinama poput Trgovišta, Crne Trave, Babušnice, Tutina, Vlasotinca i drugih demografski ugroženih sredina, beleži se pad ili stagnacija. To znači da ni nepoljoprivredne delatnosti ne uspevaju da se održe na ruralnom prostoru, čime se dodatno produbljuje razvojna marginalizacija.

U najvećem broju lokalnih samouprava u kojima je zabeležen porast dnevnih migracija na ruralnom prostoru, istovremeno se beleži i rast broja zaposlenih u nepoljoprivrednim delatnostima (Karta 1). U nekim lokalnim sredinama smanjuje se broj radnika dnevnih migranata a istovremeno raste broj zaposlenih u nepoljoprivrednim delatnostima, što ukazuje na jačanje lokalnih razvojnih funkcija na ruralnom prostoru uz smanjenje potrebe za zapošljavanjem u centru. Neke lokalne samouprave, pak, beleže rast dnevnih migracija uz stagnaciju ili pad ruralne zaposlenosti (Indija: indeks porasta broja radnika dnevnih migranta 2,02, indeks promene broja zaposlenih 0,96). U ovakvim slučajevima bi se moglo zaključiti da dnevne migracije deluju kao kompenzacioni mehanizam - slabiji lokalni razvoj "gura" stanovništvo ka opštinskom centru.

Dakle, jačanje dnevnih migracija ne znači nužno smanjenje lokalne zaposlenosti u nepoljoprivrednim delatnostima. U mnogim lokalnim samoupravama oba procesa se razvijaju paralelno, što govori o opštoj dinamici transformacije ruralnog prostora - jačanju/ slabljenju i lokalne funkcije i zavisnosti od centra (Karta 1). Ključna razlika među opštinama/ gradovima leži u tome da li je razvoj nepoljoprivrednih aktivnosti na ruralnom prostoru dovoljno snažan da ublaži centripetalni pritisak lokalnog središta – ili se ono i dalje nameće kao dominantni pol zapošljavanja.

Karta 1: Promena na ruralnom prostoru JLS u periodu od 2011-2022.

- a) broj zaposlenih u razvojnim delatnostima (bez radnika dnevnih migranata)
b) broj dnevnih migranata iz ostalih naselja u centar JLS

4. Odnos broja zaposlenih u nepoljoprivrednim delatnostima u ostalim naseljima i broja zaposlenih u nepoljoprivrednim delatnostima u opštini/gradu, i promena tog odnosa u periodu 2011-2022.

Pomenuti odnos jasno ukazuje na izražene prostorne i funkcionalne razlike među lokalnim samoupravama u Srbiji 2022. godine. Vrednosti koeficijenata variraju u veoma širokom rasponu – od izuzetno niskih (npr. Ada 0,03; Lapovo 0,07; Temerin 0,10; Senta 0,11), koje karakterišu dominacija aktivnosti u lokalnim centrima, do veoma visokih (npr. Malo Crniće 0,91; Doljevac 0,91; Nova Crnja 0,91), što sugeriše da se gotovo celokupna

aktivnost odvija na ruralnom prostoru, uz marginalnu ulogu lokalnog centra kao generatora zapošljavanja. To ukazuje na odsustvo funkcionalne polarizacije i slab kapacitet lokalnih centara da preuzmu ulogu razvojnih jezgara.

Takva struktura zaposlenosti odražava različite razvojne profile teritorija. Veliki gradovi i veći regionalni centri (Novi Sad, Niš, Kragujevac, Subotica, Pančevo i dr.) imaju nizak udeo ruralne zaposlenosti u ukupnoj, što potvrđuje njihovu dominantno urbanu ekonomsku bazu i koncentraciju radnih mesta u gradskim zonama. Nasuprot tome, manje opštine i pretežno ruralne sredine beleže visok udeo zaposlenih u ostalim/seoskim naseljima, što ukazuje na slabu urbanizovanost privrede, ograničenu diversifikaciju lokalne ekonomije i usluga i snažnu vezanost stanovništva za primarne delatnosti.

Analiza promene vrednosti ispitivanog pokazatelja u odnosu na 2011. godinu ukazuje na vrlo male pomake – najčešće u rasponu od $\pm 0,01$ do $\pm 0,05$. To govori o izrazitoj inerciji prostorne strukture zaposlenosti: odnos između urbane i ruralne ekonomije i usluga ostaje uglavnom stabilan, bez značajnijih strukturnih preokreta. U lokalnim samoupravama većih centara (Užice, Šabac, Vranje, Kruševac, Niš, Novi Sad, Kragujevac i dr.) promene su zanemarljive, što potvrđuje da se njihov dominantno urbani profil zaposlenosti nije bitno menjao u poslednjoj deceniji. Istovremeno, u brojnim malim i perifernim opštinama registruju se negativne vrednosti, što ukazuje na dalje slabljenje ruralne ekonomske baze – verovatno kao posledice depopulacije sela, gašenja lokalnih radnih mesta i koncentracije preostale zaposlenosti u opštinskim centrima ili van opštine.

PREPORUKE I ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Rezultati analiza potvrđuju da se ruralni prostor Srbije nalazi u postagrarnoj fazi, ali da je ona fragmentarna, neravnomerna, razvojno nedovoljna i prostorno polarizovana. Središta lokalnih samouprava su ispoljila svoje polarizaciono, a potom i razvojno, indirektno, podsticajno delovanje na naselja u lokalnom okruženju i time što su postala i značajni centri rada za okolna naselja (Tošić & Živanović, 2015). Blaga diverzifikacija delatnosti prisutna je u većini lokalnih ruralnih područja; dok pojedine lokalne sredine beleže nagle promene, demografski ugrožena i periferna područja stagniraju. To ukazuje da razvoj nepoljoprivrednih delatnosti još uvek nema kapacitet da samostalno preokrene nepovoljne demografske i razvojne trendove u velikom delu ruralne Srbije.

Deo analize koji se zasniva na izuzimanju radnika koji svakodnevno putuju iz ostalih naselja u opštinski/gradski centar iz kontingenta zaposlenog u nepoljoprivrednim delatnostima na ruralnom prostoru (i promene vrednosti tog pokazatelja), potvrđuje da je u velikom delu Srbije postagrarna transformacija ruralnog prostora još uvek slaba i zavisna od urbanih centara, dok je autonoman razvoj nepoljoprivrednih delatnosti u ostalim/seoskim naseljima ograničen na mali broj lokalnih sredina. U celini, vrednosti pokazatelja i njihove promene pokazuju da se prostorne razlike u strukturi zaposlenosti ne smanjuju. To implicira ograničen domet postojećih razvojnih i planskih politika u pogledu jačanja ruralne ekonomije i funkcionalnog povezivanja seoskih naselja sa lokalnim centrima. Strukturne promene su sporije od negativnih demografskih procesa, što dodatno produbljuje jaz između urbanih i perifernih, ruralnih, područja.

Razvoj multifunkcionalne poljoprivrede i nepoljoprivrednih delatnosti predstavlja jedan od ključnih strateških izazova ruralnog razvoja Srbije. Njihov značaj prevazilazi ekonomske efekte i obuhvata socijalnu stabilnost, demografsku održivost i teritorijalnu koheziju. U tom smislu, rad ukazuje na potrebu za jasnijim pozicioniranjem neagrarnih delatnosti u okviru nacionalne razvojne politike (Vlada Republike Srbije, 2014), uz primenu integralnog, ali teritorijalno diferenciranog pristupa. Sa stanovišta prostornog planiranja i regionalne

politike, ovi rezultati potvrđuju potrebu diferenciranog pristupa: u urbanizovanim lokalnim samoupravama fokus treba staviti na integraciju prigradskih i ruralnih zona u gradsko tržište rada, dok je u izrazito ruralnim opštinama neophodno jačanje sekundarnih, centralnih, naselja, diverzifikacija aktivnosti i povećanje broja radnih mesta u nepoljoprivrednim delatnostima, kako bi se smanjila strukturna zavisnost od primarnih aktivnosti i obezbedili uslovi za uravnoteženiji, ali i značajniji prostorni razvoj.

LITERATURA

- Bogdanov, N. (2015). *Ruralni razvoj i ruralna politika*, Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd. ISBN 978-86-7834-227-1. (1-301)
- Halfacree, K. (2006). Rural space: Constructing a three-fold architecture. In: P. Cloke, T. Marsden & P. Mooney (eds.), *Handbook of Rural Studies*. London: Sage. (44–62).
- Ilbery, B. (1998). *The Geography of Rural Change*. Harlow: Longman.
- Marsden, T. (1999). Rural futures: The consumption countryside and its regulation. *Sociologia Ruralis*, 39(4): (501–526).
- Mitrović, M. (2015). Sela u Republici Srbiji – promene strukture i problemi održivog razvoja. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- OECD (2006). *The New Rural Paradigm: Policies and Governance*. Paris: OECD Publishing.
- OECD (2016). *A New Rural Development Paradigm for the 21st Century*. Paris: OECD Publishing.
- Shucksmith, M. (2010). Disintegrated rural development? Neo-endogenous rural development, planning and place-shaping in diffused power contexts. *Sociologia Ruralis*, 50(1): (1–14).
- Tošić, B. (2011). *Osnove ruralnog planiranja*. Beograd: Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Tošić, B., & Živanović, Z. (2015). „Gradski centri Srbije u funkciji razvoja okruženja” 4. srpski kongres geografa sa međunarodnim učešćem (Kopaonik, 1-3. oktobar 2015); Dostignuća, aktuelnosti i izazovi geografske nauke i prakse; povodom 150 godina od rođenja Jovana Cvijića. Zbornik radova knj. 1. Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu i Srpsko geografsko društvo, Beograd, (435-440).
- Vlada Republike Srbije (2014). *Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Republike Srbije za period 2014–2024*. Beograd: Službeni glasnik RS.